

Козлов О. С.

*аспірант третього року навчання,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0000-0002-9235-5081>*

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

**JEL Classification: K 310
SECTION "LAW": Право**

Анотація. Статтю присвячено вивченню соціального феномена юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці за історіографічним дискурсом у світлі теорії прав людини.

З метою вивчення генези формування та розвитку юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці у роботі удосконалена періодизація з виокремленням трьох етапів такого розвитку, починаючи з часів пізнього Середньовіччя й до сьогодення. У статті визначені особливості розвитку вищезазначеного соціального феномену на кожному етапі історіографічного пізнання.

Ключові слова: правовий примус, законодавство про охорону праці, штрафні санкції, юридична відповідальність, історіографія.

Annotation. The article is devoted to the study of the social phenomenon of legal responsibility for violation of labor protection legislation behind the historiographical discourse. The purpose of the article is to highlight through the prism of human rights theory the phenomenon of legal liability for violation of labor protection legislation, which develops and evolves in temporal, social and geographical dimensions, has a direct connection with the stages of development of the state, state power and law.

The author has established that the evolution of the legal regulation of state coercion (as a measure of legal responsibility) of an enterprise or employee to perform lawful actions in the field of labor protection and not to violate legislation is intertwined with the formation and development, first of all, of the right to safe and healthy working conditions. In order to study the genesis of the formation and development of legal liability for violation of labor protection legislation, the author has improved the periodization with the allocation of three stages of such development, starting from the late Middle Ages and up to the present.

The analysis of the historiographical discourse of legal responsibility for violation of labor protection legislation was carried out by the author in the light of the theory of human rights. The author found that the dichotomous sign of the right to labor protection influenced the fact that at different stages of the development of the state, the balance of the application of legal responsibility in the field of labor protection of a public and private nature was not uniform.

The periodization of the formation and development of legal liability for violation of labor protection legislation proposed by the author is not perfect, but it can be used in further research on this topic in the light of human rights theory.

Keywords: legal coercion, labor protection legislation, penalties, legal liability, historiography.

Вступ

Феномен юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці розвивається й еволюціонує в темпоральному, соціальному та географічному вимірах вже кілька століть й має безпосередній зв'язок з етапами розвитку держави, державної влади та права, зокрема на території сучасної України. Як вірно зауважує М. М. Терещук, саме при виникненні апарату примусу держави й виникає розуміння юридичної відповідальності, оскільки метою його створення та вектором діяльності є примус особи вчиняти дії, які з точки зору держави є суспільно корисними, та притягнення до відповідальності правопорушника у випадку не вчинення таких дій [1, с. 53–54]. Еволюція правової регламентації державного примусу (як міри юридичної відповідальності) підприємства чи працюючої особи вчиняти правомірні дії в сфері охорони праці й не порушувати відповідного законодавства переплетена з формуванням та розвитком насамперед права на безпечні і здорові умови праці. Враховуючи, що це право є похідним від природних прав людини на безпеку, здоров'я і життя, видається достатньо обґрунтованим і досить новаційним проведення аналізу історіографічного дискурсу юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці у світлі теорії прав людини.

Необхідно також зауважити у контексті цього дослідження, що дихотомія права на охорону праці (права на безпечні і здорові умови праці або права на безпеку праці) [2] – його розмежування на приватне та публічне – безпосередньо впливає на застосування юридичної відповідальності як публічного характеру, так і приватного за порушення законодавства про охорону праці. Адже, право на охорону праці, з одного боку, виходячи із загальної теорії права [3, с. 443], є системою юридичних норм, що охороняються державою від порушень шляхом застосування державного примусу. З іншого боку, воно є системою норм колективно-договірної й індивідуально-договірної регулювання, що охороняються переважно деякими іншими формами правового примусу (недопущення працівника до роботи, депреміювання тощо, що встановлені локальними нормативними актами на підприємстві, письмовим трудовим договором (контрактом) й ін.) [4, с. 88] у трудових відносинах щодо забезпечення безпеки праці працівника [5]. Така дихотомічна ознака права на охорону праці вплинула на те, що на різних етапах розвитку держави був не рівномірним баланс застосування юридичної відповідальності в сфері охорони праці публічного та приватного характеру.

В спеціальній літературі передумови формування та розвитку юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці на різних етапах розвитку держави, державної влади і права висвітлювали Л. П. Амелічева [6], Ю. П. Бек [7], А. С. Бочарникова [8], О. С. Вареник [9] В. П. Кіселичник [10], Л. Г. Погорелова [11], М. М. Терещук [1], Р. Т. Чернега [12] та ін. Не применшуючи цінності доробків вказаних вчених, все ж таки необхідно зауважити, що вони лише тільки започатковують пізнання історії формування та становлення поняття юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці.

Метою статті є висвітлення кризь призму теорії прав людини феномену юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, що розвивається й еволюціонує в темпоральному, соціальному та географічному вимірах, має безпосередній зв'язок з етапами розвитку держави, державної влади та права.

Результати

Важливим підґрунтям для проведення у світлі теорії прав людини ґрунтовного аналізу історіографічного дискурсу юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, що має безпосередній зв'язок з етапами розвитку держави, державної влади і права, є багато наукових доробків вчених-правознавців, що висвітлюють цю проблематику.

Перш за все, варто зауважити періодизацію формування та розвитку права на безпечні і здорові умови праці (права на охорону праці або права на безпеку праці), яку системно розробила Л.П. Амелічева [6], базуючись на теорії поколінь прав людини [13]. За тенденціями, що переважали

у сфері безпеки праці у різні часи, починаючи з XVII ст. і до сучасного періоду, ця вчена умовно виділяє п'ять етапів становлення права працюючого на безпеку праці. Перший етап пов'язаний з проголошенням у багатьох країнах світу загального права на безпеку людини під час здійснення буржуазно-демократичних революцій, яке стало підґрунтям щодо формування норм у сфері права працюючого на безпеку праці (XVII ст. – XVIII ст.). На наш погляд, важливо уточнити, що за теорією поколінь прав людини право на безпеку праці як складник природного права людини на безпеку на цьому етапі безвідносно тяжіє до першого покоління прав людини. Другий етап пов'язаний із формуванням зародкових норм, які регламентували право людини на безпеку праці в окремих найбільш небезпечних галузях промисловості того часу під впливом втілення в життя ідеї соціального реформування буржуазного суспільства (XIX ст. – початок XX ст.). Бажано підкреслити, що на цьому етапі право на безпечні і здорові умови праці як складник права на працю вже відноситься до другого покоління прав людини [14, с. 10–11]. Третій етап характеризується стрімким розвитком правового регулювання права на безпеку праці під час співіснування двох полярних систем соціалізму й капіталізму, зародженням міжнародних правовідносин у зазначеній сфері правового регулювання (перша половина 20-х років XX ст. – перша половина 80-х років XX ст.). Четвертий етап пов'язаний з подальшим розвитком правової регламентації права працюючого на безпеку праці під час переходу соціалістичних і капіталістичних держав світу від конфронтації до співробітництва, розпаду соціалістичної системи й глибокої всебічної кризи пострадянських країн (друга половина 80-х років – початок 90-х років XX ст.). П'ятий етап характеризується гармонізацією внутрішніх законодавств багатьох держав світу, зокрема, пострадянських, із міжнародними нормами, нормами Європейського Союзу, у тому числі, у сфері регулювання права працюючого на безпеку праці під впливом прискорення інтеграційних процесів світової спільноти (перша половина 90-х років XX ст. – сучасний період) [15, с. 129]. Необхідно зауважити, що в цей період, що триває й до нині, активно почалося впровадження МОП та світовою спільнотою концепції гідної праці, за якою право на безпечні і здорові умови праці є важливою компонентою права на гідну праці, що відноситься вже до четвертого покоління прав людини [16, с. 79].

Враховуючи вищезазначене та базуючись на доробках щодо становлення та розвитку юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці таких сучасних вчених-правознавців, як А. С. Бочарникова [8], В. П. Кіселичник [10], Л. Г. Погорелова [11], М. М. Терещук [1], необхідно зауважити, що у Стародавні часи в багатьох державах розвивалося лише кримінальне право. Цій галузі був притаманний надгалузевий характер, її норми регулювали питання застосування покарання до злочинців за спричинену ними смерть іншій особі, в тому числі при здійсненні військової діяльності або під час праці такої потерпілої особи також. Правових засад, які б передбачали певну турботу про безпеку працюючого, військового чи державного діяча тоді ще не існувало. Що ж до часів Київської Русі, то також варто зауважити, що тоді у правовій сфері було розвиненим лише кримінальне право і за вбивство княжого чоловіка, ремісника і ремісниці, холопа (конюха, кухара, тіуна тощо) застосовувалася кримінально-правова відповідальність [17, с. 88–90].

Проведений аналіз спеціальної літератури, на думку автора, дає змогу надалі досліджувати періодизацію становлення та розвитку юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, починаючи з часів пізнього Середньовіччя й донині, виокремлюючи наступні етапи:

- епоха пізнього Середньовіччя (XV ст. – XVIII ст.) характеризується: застосуванням юридичної відповідальності в сфері охорони праці приватного характеру за цеховим правом; проголошенням у багатьох країнах світу загального права на безпеку людини під час здійснення буржуазно-демократичних революцій, яке стало підґрунтям щодо формування норм конституційно-правової відповідальності у сфері права працюючого на безпеку праці;

- «нова робоча історія» [1] Модерної епохи (XIX ст. – кінець 80-х років XX ст.) відзначається: існуванням балансу застосування різних форм примусу як міри юридичної відповідальності публічного і приватного характеру за трудовим (фабричним, робітничим, соціальним)

законодавством про охорону праці; співіснуванням двох полярних систем соціалізму й капіталізму; формуванням та розвитком в цих умовах права на безпечні здорові умови праці у складі права на працю, що відноситься до другого покоління прав людини;

- доба переходу від постіндустріального суспільства до інформаційного (90-ті роки XX ст. – сьогоднішня) характеризується: продовженням гармонізації національних законодавств, що регулюють питання юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці в багатьох країнах світу, і України також, з міжнародними та європейськими стандартами в сфері охорони праці нерідко в несприятливих умовах виникнення нових викликів і загроз в сфері праці, і охорони праці також, що гальмують цей процес гармонізації; трансформацією права на працю у право на гідну працю, що відноситься вже до четвертого покоління прав людини, компонентою якого безумовно є право на безпечні і здорові умови праці; негативним впливом за останні роки військово-політичних умов на впровадження в Україні ризикорієнтованого підходу (далі – РОП) на функціонування системи управління охороною праці, елементом якої є контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону праці та застосування різних форм примусу до порушників законодавства про охорону праці.

1. В епоху пізнього Середньовіччя (XV ст. – XVIII ст.), у більшості європейських міст, у тому числі й на території сучасної України (міста Київ, Львів, Луцьк, Тернопіль, Ніжин тощо), де застосовувалося магдебурзьке право, діяло й цехове право [10, с. 109]. Обов'язок допомагати товаришам, котрі занедужали, впали у злидні чи позиваються у суді, забезпечувати похорон мертвих і турботу про їхні душі, створювати школи для дітей членів цеху, надавати притулок, будувати каплиці, організувати духовне спілкування покладався в ті часи на цех (організацію економічно самостійних ремісників) [18, с. 157] і закріплювався у його статуті. Статут цеху розроблювався на підставі рішень (постанов) цеху, цехового звичаю, звичаїв цехів в інших містах [10, с. 114]. Положення статуту цеху передбачали деталізовані вимоги щодо праці та поведінки майстрів і підмайстрів, зокрема несумлінна та безвідповідальна поведінка каралася штрафами (пенею), повідомленнями в інші цехи про погану поведінку тощо [10, с. 112, 114]. Отже, в Україні правове регулювання охорони праці існувало вже в XV сторіччі і було нормативним інститутом вітчизняного цехового права.

Також на цьому етапі після буржуазних революцій у Європі та проголошення незалежності США відбулося прийняття конституцій, що стали правовими передумовами становлення та розвитку конституційно-правової відповідальності за порушення прав на безпеку, життя, недоторканість, щастя тощо людини. В ті часи такої відповідальності був притаманний виключно постановочний характер [1, с. 61; 19, с. 57].

2. У «новій робочій історії» Модерної епохи (XIX ст. – кінець 80-х років XX ст.) особливе місце посідала проблема механізму взаємовідносин робітників та підприємців, зокрема, проблема застосування юридичної відповідальності публічного та приватного характеру за порушення права на безпечні і здорові умови праці.

В першій половині цього етапу в країнах Європи та на території сучасної України правові норми, що регулювали питання безпеки праці та юридичну відповідальність в цій сфері, були закріплені як у фабричному (робітничому, соціальному) законодавстві [20, с. 7], так і в локальних правилах внутрішнього розпорядку фабрик. Проте ефективність їхнього застосування була низькою. Як вірно зауважує Л. Г. Погорелова, кілька століть тому безпека праці робітника була лише його клопотом, і, приступаючи до роботи, кожен працівник ніс особисту відповідальність за власну безпеку, беручи на себе ризик професійного травмування та хвороб. Отже, травмування під час виконання професійних обов'язків було досить звичною, повсякденною справою [21, с. 128].

Однією з перших позитивних практик застосування юридичної відповідальності публічного характеру за порушення законодавства про охорону праці в Королівстві Великої Британії стало накладання штрафів на власників всіх текстильних фабрик і заводів, які використовували найману працю трьох або більше учнів за порушення вимог законодавчого акту Парламенту Сполученого

Королівства, прийнятого в 1802 році під назвою «Здоров'я і Мораль Учнів». За законом місцеві судді повинні були призначити двох інспекторів для забезпечення того, щоб заводи і фабрики неодмінно дотримувались закону. До власників, які відмовлялися виконувати будь-які норми цього Закону застосовували стягнення у вигляді штрафу від £ 2 і до £ 5 [22]. В Європі й досі вважається, що саме «Здоров'я і мораль учнів» від 2 грудня 1802 року проклав шлях для майбутнього правового регулювання питання охорони праці на підприємствах по всьому світі [23] та одним із перших передбачив норми застосування нового виду юридичної відповідальності публічного характеру за порушення вимог законодавства про охорону праці щодо неповнолітніх – адміністративного.

Отже, на той час в Європі активно розвивається адміністративна галузь законодавства. Положення «узаконінь» низки європейських країн (Австрії, Німеччини, Франції, Швейцарії й ін.) почали передбачати процедури видачі уповноваженими державними органами дозволів на створення промислових закладів з урахуванням будівельних, пожежних й санітарних вимог, механізм притягнення порушників цих положень до штрафів [24, с. 125] насамперед на промислах і шахтах [25, с. 61]. Більшість цих норм мала відношення до гірничої справи як найбільш тоді небезпечної галузі промисловості й передбачалася в юридичних актах багатьох держав, зокрема, в Гірничому положенні 1806 р. (Росія) [26, с. 140], Французькому гірничому законі 1810 р. [27, с. 88], Гірничому статуті Росії 1893 р. та ін.

В країнах Європи, на території сучасної України почали створюватися фабричні інспекції й «поліції нагляду за сприянням і порядком у гірничих промислах і заводах». Вони здійснювали державний нагляд за умовами праці працівників на казенних і на приватних підприємствах. Так, наприклад, Закон від 21 березня 1877 року (Швейцарія), передбачав закриття фабрики інспекторами, якщо виявиться, що вона має «незручності, загрозливі здоров'ю й життю працівників або довкіллю». Такі заходи були вкрай необхідними на той час, адже фабрики, за умовами праці того часу повністю виправдовували свої інші назви, так звані, «лабораторії травматизму», де здійснювалися «соціальні вбивства» над їх працівниками [24, с. 125, 130]. Не можна не відмітити, що закриття фабрик інспекторами є суворою мірою юридичної відповідальності, застосування якої до власника підприємства носить публічний характер.

Варто зауважити, що специфічною підставою для застосування юридичної відповідальності приватного характеру в сфері безпеки праці того часу були порушення норм Правил внутрішнього трудового розпорядку на фабриках відповідно до п. 142 Промислового Статуту, в яких обов'язково включався обов'язок робітника слідувати вимогам обережного поводження з машинами, вогнем тощо. У цих Правилах була важливим елементом таблиць стягнень, в якій передбачалися штрафи за порушення заходів щодо попередження каліцтв. Так, на одному з найкращих механічних заводів Петербургу така «табель передбачала правила: 1) за змащення верстатів та проводів на ходу та за перестановку різців та оброблюваних предметів під час ходу верстата – до 1 руб.; за недодержання обов'язкових правил обережності при перевезення вантажів і матеріалів заводськими паровозами і на ручних візках – штраф до 1 руб.» [24, с. 93].

Важливою віхою на цьому етапі стало зародження соціального страхування цивільно-правової відповідальності в сфері охорони праці. На території України формування такого страхування припадає на 90-ті роки XIX століття, коли в південному регіоні у 1899 році почало діяти Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів та ремісників від нещасних випадків з їх робітниками і службовцями. У 1903 році був прийнятий Закон «Про відповідальність підприємців за нещасні випадки з працівниками», за яким встановлювалась винагорода для робітників і службовців, що потерпіли від нещасних випадків на виробництві [28].

У другій половині «нової робочої історії» Модерної епохи на території сучасної України за радянських часів [29], цей вид страхування цивільно-правової відповідальності регулювався на законодавчому рівні перманентно хоча й іноді і фрагментарно, адже розповсюджувався не завжди на все працююче населення. Серед законодавчих актів СРСР, що регулювали відносини в сфері юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, в тому числі в галузях

економіки з підвищеною небезпекою бажано зауважити Декрет про заснування інспекції праці від 17.05.1918. Відповідно до п. 9) цього Декрету інспектори та інспектриси праці мали право за невиконання або порушення декретів, постанов та інших подібних актів Радянської влади та за неприйняття необхідних заходів щодо охорони безпеки, життя та здоров'я трудящих залучати винних до суду, а також накладати грошові стягнення в межах, встановлених особливою інструкцією.

Значимою подією у сфері права на безпечні і здорові умови праці, з питань формування конституційно-правової відповідальності за порушення законодавства про охорону праці в цей період стало проголошення Конституцією УРСР від 30.01.1936 права усіх працюючих громадян соціалістичного суспільства на матеріальне забезпечення у разі хвороби й втрати працездатності, не виключаючи колгоспників, як було раніше шляхом розвитку соціального страхування [30, с. 100]. Наступним важливим кроком у Радянському Союзі та в Українській РСР, що сприяв розвитку права працюючого на безпеку праці, трудової відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, стало проголошення у ст. 2 «Основ законодавства СРСР і союзних республік про працю» від 15.07.1970 р. права робітників й службовців на безпечні й здорові умови праці, реалізація якого гарантувалася шляхом укладення трудового договору та закріпленням обов'язків підприємств, установ та організацій та їх адміністрацій в сфері охорони здоров'я працівників у процесі праці. Через півтора року КЗпП України від 10.12.1971 р., який залишається чинним й сьогодні, були конкретизовані гарантії реалізації права на охорону праці як обов'язкової складової змісту трудового договору та деталізований механізм притягнення сторін трудового договору до трудової відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. За часів післявоєнного СРСР велике значення у розвитку юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці відігравали Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963, Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960, Кодекс УРСР про адміністративні порушення від 07.12.1984, які містили або окремі розділи або положення, що регламентували застосування відповідної юридичної відповідальності публічного характеру до порушників законодавства про охорону праці.

У розвинутих капіталістичних країнах були прийняті окремі закони, що регулювали відносини в сфері права на безпечні і здорові умови праці та юридичної відповідальності за порушення цих законів на національному рівні. Серед них слід виокремити такі закони, як: Закон про техніку безпеки й виробничу санітарію від 1974 р. та Закон про шахти і кар'єри від 1954 р. (Великобританія), Закон про статут працівників від 1980 р. (Іспанія), Закон про безпеку праці й охорону здоров'я на виробництві від 1970 р. (США), Закон про інтегральну безпеку від 1976 р. (Франція) [31, с. 23; 32, с. 22–35; 33, с. 668] та ін.

Після Другої світової війни активізувалося міжнародно-правове регулювання відносин в сфері безпеки і здоров'я працюючих такими впливовими на міжнародній арені інституціями як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародна організація праці (МОП), у її складі, Організація американських держав (ОАД), Організація африканської єдності (ОАЄ) та ін. Прийняті важливі міжнародні стандарти щодо загальних прав людини, в тому числі, щодо права працюючого на безпеку праці. Зокрема, це: ст. 23 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. (ООН); ст. 7 Пакту про економічні, соціальні й культурні права від 1966 р. (ООН); положення Конвенції МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці і виробниче середовище» 1981 р. й ін. В цих документах передбачені норми, які зобов'язують уряди країн-членів ООН та МОП створювати законодавство і систему органів, які б застосовували різні види юридичної відповідальності до порушників законодавства про охорону праці, включаючи й міжнародно-правову відповідальність (ст. ст. 8, 31 Конвенції МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці і виробниче середовище» 1981 р., ст. ст. 4,7,13 Конвенції МОП № 119 «Про забезпечення машин захисними пристроями» від 1965 р. й ін.).

3. На етапі переходу від постіндустріального суспільства до інформаційного (90-ті роки ХХ ст. – сьогодення) в умовах глобалізації та прекарізації ринку праці, суспільні відносини в сфері охорони праці, у тому числі щодо застосування юридичної відповідальності за порушення

законодавства про охорону праці, зіштовхнулися з новими викликами і загрозами. Україна як і інші країни, особливо Східної Європи, не стала виключенням. Серед таких викликів і загроз слід зауважити наступні.

По-перше, на цьому етапі в Україні відбувається уповільнення гармонізації національного законодавства з європейським в сфері охорони праці, особливо це стосується імплементації Директиви Ради 89/391/ЄЕС від 1989 р. щодо запровадження заходів заохочення поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі. Вказане обґрунтовується тим, що Уряд України після прийняття у 2018 році Концепції реформування системи управління охороною праці (далі – СУОП) в Україні, що будується на ризикоорієнтованому підході (далі – РОП), й досі не розробив порядок створення СУОП на підприємствах за новим підходом. Законодавцем не були прийняті відповідні нові зміни до Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ щодо створення СУОП на базі РОП, а «ДСТУ ISO 45001:2019 Системи управління охороною здоров'я та безпекою праці. Вимоги та настанови щодо застосування (ISO 45001:2018, IDT)» так і не став обов'язковим для впровадження вітчизняними роботодавцями. По-друге, збільшення «маргіналізації» праці у зв'язку із поширенням незадекларованої праці призводить до зниження рівня трудових гарантій працюючих, зокрема в сфері охорони праці. Сьогодні це актуально для платформних працівників в гіг-економіці, адже цифрові платформи не є нині роботодавцями у традиційному їх розумінні і на них не розповсюджується відповідна юридична відповідальність. Для України існує ще й третя глобальна державно-політична та військова причина перманентності реформування як трудового законодавства в цілому, так і законодавства про охорону праці зокрема, а також зниження рівня юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. Це – збройний конфлікт на Сході України з росією, що розпочався у 2014 році, а у 2022 році перейшов у повномасштабну війну російського загарбника проти України, що триває й донині.

Отже, всі вищезазначені виклики і загрози в сфері праці, і охорони праці також, на етапі переходу від постіндустріального суспільства до інформаційного в умовах глобалізації та прекарізації ринку праці отримали своєчасну і необхідну відповідь від міжнародних правозахисних організацій ООН і МОП. Спочатку у 1992 р. під егідою ООН світова спільнота прийняла стратегію сталого розвитку, а у 1999 р. під егідою МОП й концепцію гідної праці. Саме на цьому етапі відбувається трансформація права на працю у право на гідну працю, що відноситься вже до четвертого покоління прав людини, компонентою якого безумовно є й право на безпечні і здорові умови праці. Процес досягнення сталого розвитку і забезпечення права на гідну працю у світі та в Україні триває.

У 90-х роках ХХ ст. після стрімкого розпаду соціалістичної системи значимою подією для глобальних ідеологічних змін у країнах Східної Європи також стало прийняття в цих країнах нових Конституцій (Конституції Республіки Болгарія, 1991 р., Конституції України, 1996 р., Конституції Республіки Польща, 1997 р. тощо), в яких закріплювалися всі ліберальні цінності, притаманні соціальній, правовій державі, а людина, її безпека, життя і здоров'я проголошувалися найвищими соціальними цінностями.

Закріплення цих цінностей на конституційному рівні значно підсилило роль юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, яка передбачалася насамперед у спеціальних законах. Так, у Республіці Казахстан був прийнятий Закон Республіки Казахстан «Про охорону праці» від 22 січня 1993 р. № 528-ІІ ЗРК, в нашій державі 14 жовтня 1992 р. вступив в силу Закон України «Про охорону праці» № 2694-ХІІ. Цей Закон в Україні є чинним і сьогодні. У його структурі є окремий Розділ VIII «Відповідальність за порушення законодавства про охорону праці», в якому у ст. 43 передбачені штрафні санкції до юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, посадових осіб та працівників, а у ст. 44 закріплено, що «за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, а також представників профспілок, їх організацій та об'єднань винні особи притягаються до

дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності згідно із законом». Важливим доповненням до вказаної вище системи норм, яка вбирає в себе всю повноту видів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці є ст. ст. 173 та 237-1 КЗпП України, в яких зауважено обов'язок відшкодування відповідно матеріальної і моральної шкоди роботодавцем в разі ушкодження здоров'я працівників.

Висновки

Проведений аналіз наукових праць і фактів історичної давнини дають змогу стверджувати, що соціальний феномен юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці розвивається й еволюціонує в темпоральному, соціальному та географічному вимірах вже кілька століть й має безпосередній зв'язок з етапами розвитку держави, державної влади та права, зокрема на території сучасної України. Автором запропонована з метою вивчення генези становлення та розвитку юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці періодизація з виокремленням трьох етапів, починаючи з часів пізнього Середньовіччя й до сьогодення, а також визначені особливості становлення та розвитку вищезазначеного соціального феномену на кожному етапі історіографічного пізнання.

1. В епоху пізнього Середньовіччя (XV ст. – XVIII ст.) у більшості європейських міст, у тому числі й на території сучасної України (міста Київ, Львів, Луцьк, Тернопіль, Ніжин тощо), де застосовувалося магдебурзьке право, діяло цехове право. На цьому етапі після буржуазних революцій у Європі та проголошення незалежності США відбулося прийняття конституцій, що стали правовими передумовами становлення та розвитку конституційно-правової відповідальності за порушення прав на безпеку, життя, недоторканість, щастя тощо людини. В ті часи такої відповідальності був притаманний виключно постановочний характер.

2. На другому етапі або у «нову робочу історію» Модерної епохи (XIX ст. – кінець 80-х років XX ст.) відбулося формування та становлення права на безпечні здорові умови праці у складі права на працю, що наразі сучасними вченими-правознавцями відноситься до другого покоління прав людини. У другій половині цього етапу відбувся суттєвий розвиток юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, адже була закріплена чітка система форм примусу положеннями міжнародного, конституційного, трудового, цивільного, кримінального й адміністративного законодавства.

3. Під час доби переходу від постіндустріального суспільства до інформаційного (90-ті роки XX ст. – сьогодення) великий вплив на розвиток юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці в світі і Україні мали різноманітні державно-політичні, військові, економічні, правові, міжнародні й інші передумови. На жаль, для України, не завжди цей розвиток був прогресивним.

Запропонована автором періодизація становлення та розвитку юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці не є досконалою, проте вона може використовуватися у подальших розвідках за тематикою дослідження у світлі теорії прав людини.

Список використаних джерел

1. Терещук М.М. Юридична відповідальність у публічному праві: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. 211 с.
2. Козлов О.С. Правова дихотомія щодо питань безпеки праці як підґрунтя характеристики трудо-правової та кримінально-правової відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. ЄСХ та проблеми реалізації соціальних прав: Між. наук.-практ. конф., Львів, 23.04.2021. С. 165–169.
3. Матузов Н., Малько Н. Теория государства и права: учеб. М. 2009. 528 с.
4. Пласкач С.Р. Поняття примусу в сучасних трудових правовідносинах. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 5. С. 86–88.

5. Козлов О.С. Трудо-правові заходи покарання як важлива форма правового примусу у сфері охорони праці. *Наук. зап. Львів ун-ту бізнесу та права. Сер. юрид. Вип. 30. 2021. С. 226–223.*
6. Амелічева Л.П. До історії становлення права людини на безпечні і здорові умови праці. *Правн. час. Дон. нац-го ун-ту. 2003. № 2. С. 65–71.*
7. Бек У.П. Поняття юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. *Вісн. Нац. ун- «Львів. політ-ка». Юрид. наук. 2015. № 813. С. 306–312.*
8. Бочарнікова А.С. Історичні передумови правового регулювання охорони праці на підприємствах. *Наук. віс. Дніпр. ДУВС. 2012. № 3. С. 235–242.*
9. Вареник О.С. Доктрина локального регулювання охорони праці в Україні: дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.05. К. 2021. 272 с.
10. Кіселичник В. Цехове право Львова періоду Середньовіччя: цивілістичний аспект. *Універ. наук. зап. № 3. 2013. С. 109–115.*
11. Погорелова Л.Г. Історичний аспект правового регулювання забезпечення безпеки праці в Україні за радянських часів. *Юр. бюл. № 11. 2019. С. 191–197.*
12. Чернега Р.Т. Концепція правового забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 420 с.
13. Лукашева Е.А. и др. *Общая теория прав человека. М.: НОРМА, 1996. 520 с.*
14. Голощапов С.А. *Правовые вопросы охраны труда в СССР. М.: Юр. лит., 1982. 200 с.*
15. Амелічева Л.П. *Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору: монографія. Донецьк: Норд-Прес, 2010. 179 с.*
16. Амелічева Л.П. *Парадигма правового регулювання гідної праці в сучасних умовах розвитку трудового законодавства: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 487 с.*
17. Тихомиров. М. *Пос. для изуч. «Русской Правды». М. 1953. 192 с.*
18. Харитонов Є.О. *Історія приватного права Європи: Західна традиція. Одеса: БАХВА, 2001. 328 с.*
19. *Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення: моногр. Колектив авторів. Відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк, 2013. 424 с.*
20. Шельмагин И. *Фабрично-трудовое законодательство. М., 1947. С. 7.*
21. Погорелова Л.Г. *Генезис правового регулювання забезпечення безпеки праці. Підприємництво, господарство і право, 2020. № 7. С. 127–131.*
22. Gibbins, H. *The Industrial History of England. Methuen & Co. London, 1897. С. 306.*
23. Aldrich, Mark. *Safety First: Technology, Labor and Business in the Building of Work Safety, 1870-1939. Baltimore, 1997. № 3. P. 490-492.*
24. Канель В. *Рабочий договор. М.: Изд. С. Скимунта, 1907. 260 с.*
25. Лидин Г.Д. *К истории горного законодательства в России по безопасности ведения работ. Безопас. труда в пром-ти. 1982. № 8. С. 58–63.*
26. Ключин Б.Д. *300 лет горному законодательству России. Гос. и право. 2000. № 12. С. 140.*
27. Перчик А.И. *Библиографический очерк истории развития и преподавания горного права в России. Гос. и право. 1998. № 12. С. 88.*
28. Нолькен А.М. *Законы о вознаграждении за увечье и смерть в промышленных заведениях частных, общественных и казенных. СПб. 1911. 136 с.*
29. Надточій Б. *Зародження соціального страхування в Україні. Офіційний сайт Фонду соціального страхування. URL: <https://cutt.ly/0HZf7SI>*
30. Волков В.Д. *Конституционное право на охрану здоровья советских граждан. Сб. науч. статей. М.: Типогр. НИИмаш, 1979. С. 100.*
31. *Організація державного регулювання в галузі промислової безпеки у Великій Британії. Інформаційний бюлетень з охорони праці. 2002. № 2. С. 23.*

32. Киселев И. Зарубежное трудовое право: учеб. М: НОРМА. 1998. С. 22–35.
33. Киселев И. Сравнительное и международное трудовое право. М. 1999. С. 688.